

УДК 81'367.335:82-3

НЕПОВНІ СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ КОМПОНЕНТОМ ПРИЧИНИ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Волобуєва О. О.

У пропонованій статті автор робить спробу проаналізувати неповні складно-підрядні речення з підрядним компонентом причини: характеризує особливості їх структурно-семантичної й формально-синтаксичної організації, а також виокремлює риси розгляданого різновиду складних утворень як засобу експресивного синтаксису.

Ключові слова: неповні складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини, засіб експресивного синтаксису, мовна економія, адгерентна експресивність.

В рассматриваемой статье автор предпринимает попытку проанализировать неполные сложноподчиненные предложения с придаточным причины: характеризует особенности их структурно-семантической и формально-синтаксической организации, а также выделяет черты изучаемого типа сложных образований как средства экспрессивного синтаксиса.

Ключевые слова: неполные сложноподчиненные предложения с придаточным причины, средство экспрессивного синтаксиса, языковая экономия, адгерентная экспрессивность.

The article analyses incomplete complex sentences with a causal clause: the peculiarities of their structural semantic and formal syntactical organization are defined and the features of the studied type of complex formations as a means of expressive syntax are outlined.

Key words: incomplete complex sentences with a causal clause, means of expressive syntax, language economy, adherent expressiveness.

Можливість реалізації синтаксичних одиниць як засобів експресивного синтаксису неодноразово привертала увагу мовознавців. Окремі спостереження знаходимо, зокрема, у працях Е. Береговської [1], Н. Гуйванюк [3], І. Завальнюк [5], В. Яригіної [10]. Однак лінгвісти до цього часу не приділили належної уваги як експресивному засобу таким синтаксичним утворенням, як складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини, що мають нульову головну частину. Ці синтаксичні конструкції були описані лише з погляду комунікативної організації складного речення [9, с. 222]. Уважаємо, що функціонування складнопідрядних речень з причиновими відношеннями, в яких головна частина нульова, набуває особливої актуальності, якщо йдеться про їх реалізацію в художньому тексті. Недостатнє висвітлення цього питання на сторінках вітчизняних наукових видань зумовило обрання теми нашої статті, актуальність якої підтверджує викладене.

На нашу думку, зазначений різновид речень доречно називати неповними складнопідрядними реченнями з підрядним компонентом причини, оскільки неповнота їхньої граматичної структури відновлюється з ситуації спілкування [6, с. 628]. Зважаючи на те, що розглядані речення в проаналізованих творах уживаються лише в діалогічному мовленні їх доцільно віднести до діалогічно неповних складних речень [7].

Мета статті – дослідити особливості реалізації неповних складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини як експресивного засобу в українській художній прозі. Для цього необхідно визначити риси структурно-семантичної організації аналізованих конструкцій, виділити моделі досліджуваних речень за ознаками формально-синтаксичної будови, охарактеризувати особливості їх стилістичного використання як експресивного засобу.

Одержання найбільш об'єктивних даних забезпечив добір матеріалу для дослідження з відмінних за жанрово-стильовими ознаками прозових творів, написаних

у різні періоди розвитку української літератури: філософська проза (повість С. Андруховича “Старі люди”, роман О. Забужко “Музей покинутих секретів”), історична проза (повісті Н. Байдаченко “Перший гріх Ізабелли”, В. Шевчука “Розсічене коло”, романи В. Шкляра “Чорний ворон”, І. Корсака “Корона Юрія II”, П. Куліша “Чорна рада”), реалістична проза (романи М. Матіос “Солодка Даруся”, Панаса Мирного “Повія”, В. Даниленка “Капелюх Сікорського”), соціально-психологічна проза (роман В. Підмогильного “Місто”), біографічна проза (роман Р. Іваничука “Саксаул у пісках”).

Спостереження показали, що неповні складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини можуть бути віднесені до експресивних засобів завдяки інтенсифікації виразності, яка виникає передусім унаслідок асиметричності розглядуваних синтаксичних конструкцій, “унаслідок навмисного руйнування їхньої нормативної структури” [1, с. 89]. На нашу думку, аналізовані складні речення належать до адгерентних експресивних засобів [8, с. 18], тобто таких, експресивність яких виявляється лише в певному лінгвістичному контексті, в конкретній комунікативній ситуації, оскільки складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини, які мають стандартну формально-синтаксичну будову, не вирізняються посиленою мовленнєвою виразністю. Дібраний фактичний матеріал засвідчив, що речення розглядуваного різновиду вживаються тільки в діалогічному мовленні як зовнішньому (розмова двох персонажів): [*Швидко прийшла! – глухо промовив він, узрівши Пріську перед собою.*] – **Бо за своїм, – одрізала та** (Панас Мирний); так і внутрішньому (розмова персонажа подумки): **“Бо ти чув себе братом рабів, і се стидом палило...”**, – *тепер його палило стидом хіба за те, що міг уважати себе за щось ліпшого, вищого од них* (О. Забужко), причому такі конструкції завжди виступають як відповідь на репліку-запитання.

Результати аналізу формально-синтаксичної і структурно-семантичної організації досліджуваних складних речень засвідчили, що в творах українських прозаїків уживаються неповні складнопідрядні речення з підрядним компонентом причини такого зразка:

а) безпосередній семантико-синтаксичний зв'язок: 1) препозитивна головна частина відтворюється з попередньої репліки, при цьому репліка-звертання й репліка-відповідь належать різним персонажам: [*Од пристріту, братику, я дала б собі раду; а од твоїх речей голова в мене завернулася.*] / – **Бо не жіноче діло до них дослухатись!** – *сказав понуро Гвинтовка* (П. Куліш); 2) зміст головної частини закладений у словах автора: *Він питає, прикидаючись страшенно наївним, – чому, чого, через що, з якої причини?* / – **Бо ти моя маленька любов, – казала вона** (В. Підмогильний);

б) опосередкований семантико-синтаксичний зв'язок: 1) – **Найбільше я боявся опинитися в воді, – сказав Джиммі.** / – *Чому?* / – **Бо не вмію плавати** (В. Даниленко); репліка, за якою може бути відтворена головна частина (– **Найбільше я боявся опинитися в воді, – сказав Джиммі**), дистанційована від підрядного компонента іншою реплікою (– *Чому?*), яка передбачає відповідь (– **Бо не вмію плавати**); 2) репліки розділені авторською характеристикою другого учасника діалогу: [*А чого ж тоді зверхники ваші, надумавши очистити від намулу ім'я Росії й омолодити аж до крові, чому на півдорозі спинилися?*] **Нащо триматися, як воші кожуха, старих імперських кордонів, приміром?** / *Григорій із докором кине оком, утомленим і зболеним, на нетямущого, видавалося йому, товариша.* / – **Бо буде завтра, і нам потрібен простір** (І. Корсак).

Спостерігаються приклади, в яких виявлено “подвійне” вживання аналізованих синтаксичних одиниць: – *Чому “Жовта вода”?* – *спитав Лука, сівши поряд.* / – **Бо жовта, – в її голосі почулася усмішка. – Бо тут всюди жовта глина, а ще повно вільхи** (С. Андрухович) або [*Будуть, мамо, уволювачі. Такі фільтри поставимо, що й молекула не проскочить.*] – **Бо знаєте, як тепер наше місто називають?** – *докидає Олекса...* – *Вчора в автобусі почує: місто молодості й сміху... Молодості, тому що до старості дожити в таких димах – це проблема...* / – *А сміху?* / – **Бо всі горожани сміються, коли вітер від заводів на Зачіплянку подме. Коли ж, навпаки, димами на місто віє, тоді черга Зачіплянці сміятись...** (О. Гончар).

Виділені моделі аналізованих речень вдало реалізуються в досліджуваних творах як невід'ємна складова художньої оповіді і вповні виявляють свій текстотвірний потенціал як засоби експресивного синтаксису, органічно вплітаючись у загальну тканину твору.

Уживання неповних складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини – це пошук стислості, лаконічності й експресивності, прояв принципу економії в мові, який полягає в ліквідації тотожних мовних одиниць, котрі не несуть нової інформації, що служить для підкреслення смислової значущості підрядного складника. Пор.: [– *А як у нас із конкурентами?*] / – *От чого вистачає, того вистачає. Конкурентів стало більше, ніж замовників.* / – *Чому?* / – **Бо ми самі їх розплодили нашою рекламою** (В. Даниленко) і – *Конкурентів стало більше, ніж замовників, бо ми самі їх розплодили нашою рекламою.*

Використання речень розглядуваного різновиду підкреслює бажання автора художнього твору глибше розкрити почуття героя й виявити його ставлення до тих чи тих зображуваних явищ: – *Зачем тебе это нужно?* / – **Бо я вас ненавижу,** – сказала вона (В. Шкляр); описати психоемоційний стан персонажа: – *Ов!* – сказав він, побачивши мене. – *Чого такий сірий та кислий?* / – **Бо сіро й кисло на душі в мене, дядьку,** – приречено мовив я (В. Шевчук); охарактеризувати й оцінити певні явища, події чи людей із погляду героя твору: – *Юначе, ви ще зараз повторитесь за французькими псевдовченими, які твердять, що росіяни – суміш угро-фінських і татарських племен...* / – **Бо це правда!** – Запалювався Маркіян. – *Київська Русь русинізувала чудське Залісся – на свою голову, як кажуть...* (Р. Іваничук); – *Чому ти хотіла звільнити полоненого герцога Орлеанського?* / – **Бо він любить Богу** (Н. Байдаченко); підкреслити важливість репліки-відповіді для того, хто запитував: [*Вона навіть колись питала тата, чому кожна молода йде до шлюбу так, ніби вся вулиця – лиш її одної.*] / **“Бо до шлюбу вона – княжна”**, – відповів тато (М. Матіос).

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що прагнення письменника інтимізувати оповідь, викликати напругу почуттів читача, активізувати його мислення, загострити увагу до зображуваного й підтримувати зацікавленість твором приводить до ігнорування основних структурних елементів складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини, свідомого руйнування їхньої стандартної формально-синтаксичної структури й перенесення смислової й експресивної ваги на підрядну частину. У зв'язку з цим такі конструкції стають більш динамічними, змістовними й, відповідно, більш експресивними, а отже, належать до стилістично маркованих конструкцій. Таке явище спостерігається у творах, що відрізняються жанрово-стильовими ознаками й часом написання – II половина XIX століття (Панас Мирний і Пантелеймон Куліш) – початок XX століття (Валер'ян Підмогильний) – середина XX століття (Олесь Гончар) – кінець XX століття (Валерій Шевчук, Роман Іваничук) – початок XXI століття (Настя Байдаченко, Оксана Забужко, Василь Шкляр, Софія Андрухович, Володимир Даниленко, Іван Корсак), – що засвідчує спадковість мовно-літературної традиції в українському красному письменстві.

Логічним продовженням розпочатого в цій статті дослідження неповних складнопідрядних речень із підрядним компонентом причини бачиться виокремлення їх прагматичних типів і визначення комунікативно-прагматичної функції.

Література

1. Береговская Э. М. Экспрессивный синтаксис / Э. М. Береговская. – Смоленск : Смоленский гос. ин-т им. К. Маркса, 1984. – 92 с.
2. Вінтонів М. Функціонування нерозчленованих речень-висловлень з нульовою темою у поезії В. Стуса / М. Вінтонів // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 2002. – Вип. 9. – С. 46–49.
3. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми / Н. Гуйванюк // Актуальні проблеми синтаксису. – К., Херсон, 2003. – С. 105–122.
4. Данилевская Н. В. Стилистические ресурсы синтаксиса, или синтаксическая стилистика / Н. В. Данилевская, Т. Б. Трошева [Електронний ресурс] // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта, 2003. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru>. – Назва з екрана.

5. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха / І. Завальнюк // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 39–47.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
7. Словарь-справочник лингвистических терминов [Электронный ресурс] / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru>. – Название с экрана.
8. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // В кн.: Чабаненко В. А. Вибрані праці з мовознавства. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2007. – С. 16–28.
9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 408 с.
10. Яригіна В. В. Мовні засоби вираження експресії в жанрі сучасної проповіді : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Яригіна Вікторія Володимирівна. – Х., 2012. – 232 с.